

Inka lélekképzetek

Heterogén birodalom

A Középső-Andokban a Csendes-óceán partjaitól a perui Altiplanón át az Amazonas-medence nyugati részeiig terjedt ki az Inka Birodalom területe. A birodalom mintegy négyezer kilométer hosszan húzódott az Andok vonulataiban. A lakosság több milliós volt.

Az inkák a XIII. században érkeztek a Cuzco-völgybe,¹ s 1438-tól kezdve, amikor Pachacuti Inka – Miguel Cabello de Valboa jelentése szerint – legyőzte a *chanka* törzset, az Andokban előtte soha nem látott hatalmas birodalmat hoztak néhány évtized alatt létre.² A birodalom fénykorában magában foglalta a mai Peru, Bolívia nagy részét, Ecuador déli részét és Chile északi részét. Terjeszkedésüket gazdasági egyezményekkel és egyéb diplomáciai szerződésekkel biztosították, vagy háborúkkal törték meg a törzsek ellenállását. Az Inka Birodalmat a központosítás iránt kevésbé lelkes, szuverenitásukat elvesztett indián törzsek alkották, melyek sokszor ragaszkodtak saját vallásos képzeleikhez.

A birodalom nemcsak több tucat nyelvet beszélnek, melyek közül jelentőségben kiemelkedik a kecsua, az aymara és a guaraní. Mivel a hódító inka, kecsua nyelvet beszélő törzs adta az uralkodó osztályt, közülük került ki a nemesség és a papság³, ezért a birodalom egységét biztosító kormányzási nyelvvé egységesen a kecsuát tették meg, amelyet aztán a spanyol források általános nyelvnek (*lengua general*) vagy birodalmi kecsuának (*quechua imperial*) nevezték.

A birodalom a XV. században élte fénykorát. 12 uralkodó közül az utolsó négyről ismert több adat: Pachacutec Inca Yupanqui (1438-1471), Túpac Inca Yupanqui (1471-1493), Huayna Cápac (1493-1525), Huáscar és Atahualpa (1525-1532). Az utolsó kettő közötti belháború könnyítette a spanyolok dolgát.⁴

Francisco Pizarro Panamából indulva először 1526-ban érkezett meg Peruba, s európai első ízben ekkor találkozott az Inka Birodalom lakóival. 1532-ben Pizarro törbe csalta, foglyul

¹ vö. Minelli, L. L. 2000 *The Inca World. The Development of Pre-Columbian Peru. A.D. 1000-1534. Parts 1000-1534*. Norman, University of Oklahoma Press 134..

² A város- és birodalomalapításról ld. Garcilaso de la Vega leírását a *Comentarios*ban.

³ Wittman T. 1978 *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 37.

⁴ Ibid. 35.

ejtette, majd hitszegő módon kivégeztette Atahualpát, az utolsó Inkát, azaz inka királyt, s 1534-ben a spanyolok ellenőrzésük alá vonták az inka birodalmi fővárost, Cuzcót.⁵

Vallástörténeti forráscsoportok

Az inka civilizáció nem ismerte az írást. Majdnem minden írásos forrásunk a spanyol kultúra közvetítésével (Pachacuti, Guaman Puma, Garcilaso de la Vega) maradt ránk, amelyek közül a legjelentősebbek sok évtizeddel, sőt emberöltőkkel a mai Peru spanyol meghódítása után keletkeztek.

1438 és 1532 között virágzó inka⁶ kultúra a csomókból álló, szinkódolt *kipu* zsinórjelölést használta, mely numerikus (és esetleg nem-numerikus) információ rögzítésére szolgálhatott. A *kipu* értelmezésének ismerete elveszett, s a jelölési mód mindmáig megfejtetlen maradt; ezt a nagy jelentőségű, eredeti forrást ezért nem tudjuk felhasználni.

Prehispán inka krónikák, évkönyvek, egyéb írásos dokumentumok tehát nem maradtak fenn. A kecsua, részben prehispánikus folklór (Lara, Razzeto, Franch), a mai andoki kultúrák vallásszociológiai, vallásnéprajzi analógiái (Mariño Ferro), az inka művészeti emlékek, s a dél-amerikai régészeti kutatások szolgálhatnak forrásul.⁷ Elsősorban azonban a spanyol hódítás utáni írások használhatóak fel a vallástörténeti rekonstrukcióra, ezeken belül is a fontosabb krónikák, a belső egyházi dokumentumok, okiratok, levelezések és kéziratok.

Utóbbi forráscsoport esetében olykor nehézséget jelenthet, hogy egyes szerzők nem beszélték elég jól az inka birodalom kormányzati nyelvét, a kecsuát ahhoz, hogy megbízható vallástörténeti forrásnak tekinthessük őket. Ez a nehézség természetesen csak az európaiak esetében áll fenn. Az indián származású krónikásoknál (Garcilaso de la Vega, Waman Puma, Juan de Santa Cruz Pachacuti) ezzel szemben – közelebbről Pachacuti és Waman Puma esetében – helyenként a spanyol nyelv használata hibás.⁸

⁵ A hódítás történetét hitelesen adja vissza Francisco López de Xerez, *Verdadera relación de la conquista del Perú y provincia de Cuzco, llamada la Nueva Castilla* (Sevilla, 1534).

⁶ Nagybetűvel írva, egyes számban, főnévként használva („Inka”) a birodalom mindenkori királyát jelöli. Kisbetűvel írva, egyes vagy többes számban, főnévként használva („inka, inkák”) a birodalom igen szűk uralkodó rétegére utal, amelynek tagjai vérrokonok voltak egymással. Ez a csoport két kategóriára oszlott: „*incas de la sangre real*,” az Inka egyenes ági vérrokonai, a legmagasabb birodalmi tisztségek viselői; illetve „*incas no de la sangre real*,” az Inka nem egyenes ági vérrokonai, alacsonyabb rangú, de még mindig birodalmi szintű tisztségek viselői. Kisbetűvel írva és melléknévként használva az „inka” terminus az egész, soknemzetiségű és soknyelvű birodalom kultúrájára, vallására stb. alkalmazható. (Vassányi M.: *Szellemhívók, áldozárok*, 103, lj.)

⁷ Vassányi M. 2015a *Szellemhívók, áldozárok*. Budapest, L'Harmattan-Károli, [Megjelenés előtt álló kézirat.] 103.

⁸ Ibid. 104.

A nyelvi hiányosságokon túl rá kell mutatnunk arra, hogy a szerzők világképe, az európaiak számára evidenciának számító civilizációs fölényük, illetve a leírás módszere nagyban kihatott a „vadak” kultúrájának, vallásának leírására.

Az indián szerzők gyakran párhuzamokat kerestek saját kultúrájuk és az európai civilizáció között. Az inka írók közül Garcilaso de la Vega például úgy írta le az inka vallást, mint amelyben megtalálhatóak a keresztény vallás legalapvetőbb jegyei. A spanyol szerzők pedig keresztény vonásokkal ruházták fel a leírt jelenségeket, s gyakran keresztény vagy európai kulturális alapon elítélték az inka szokásokat. Erre példa az alábbi idézet Bernabé Cobo atyától:

De mennyire vakon és ész nélkül nyilatkoznak ezekben a dolgokban, nem több alappal, mint amennyit vallásuk más dolgai alá is helyeznek – mindegyikük a maga kénye-kedve szerint azt gondolja erről, amire a leginkább vágyik.... E sok ostobaság oka, amelyeket mindezek a perui nemzetek hittek a származásukról, az inkák ambíciója volt.⁹

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk tehát, a fennmaradt források a gyarmatosítás után keletkeznek, így a gyarmati kort megelőző inka vallásgyakorlatról csak közvetve, a népi vallásgyakorlat leírásán keresztül tudósítanak. Míg az állami kultusz a hódítás után eltűnik, addig a népi hiedelemvilág lokális vallási elemei máig fennmaradnak. Emellett, ahogy rámutattunk, a források a spanyol közvetítő kultúra ideológiai elfogultságát, eurocentrikus viszonyulását tükrözik. Ahogy az indiánok vallásos hite egyik napról a másikra erős keresztény befolyás alá került, úgy a már keresztény nevelésben részesülő indiánok spanyol nyelvű beszámolóí is csak fenntartással tekinthetőek az inka vallás korábbi állapotának leírásaként.

Néhány fontosabb vallástörténeti forrás

Az egyik legfontosabb szerző Garcilaso de la Vega („el Inca”), aki a *Comentarios reales de los Incas* (*Az inkák királyi kommentárjai*, magyarul rövidítve az *Inkák és konkiszta-dorok* cím alatt; 1609) című művet írta. Anyanyelve kecsua, apanyelve a spanyol. Gyermekkorában otthon a legidősebb rokonoktól hallotta kecsua nyelven a fontosabb inka mítoszokat és legendákat. Húszévesen elhagyta Dél-Amerikát, és Spanyolországba utazott, ahol hatvanévesen, emlékezetből írta meg, amit az inkákról tudott. Igyekszik egységes, homogén egészként látni teljesen heterogén vallási és kulturális örökségét, messzemenően idealizálja az inka kultúrát, s beszámolója elfogult és fenntartásokkal olvasandó.¹⁰

⁹ Cobo, B.: *Historia del Nuevo Mundo*. In Vassányi M.: *Szellemhívók, áldozárok*, 104.

¹⁰ Vassányi, M. 2015a, 105.

Cieza de León, aki konkvisztádorként érkezett az Újvilágba, saját kutatás alapján írta meg az Andok átfogó történetét (*Crónica del Perú*, 1550 körül). Feltehetőleg 1535-ben hagyja el Spanyolországot, fiatalon, 12-13 éves korában. 17 évet tölt az Indiákon, a Krónika írását pedig 1550 táján fejezi be. A mű leírja a cuzcói Naptemplomot, és tárgyalja a Napünnepet.¹¹

José de Acosta jezsuita atya 1571-től 1587-ig élt Mexikóban, illetve Peruban, híres műve, a *Catecismo trilingue* (spanyol-kecsua-aymara) az első, Dél-Amerikában nyomtatott könyv (Lima, 1585). Az *Historia natural y moral* (1590) könyve foglalkozik az indiánok vallási szokásaival.¹²

Pedro Sarmiento de Gamboa, utazó, felfedező, 1557-ben érkezik Peruba, 1586-ban tér vissza Európába. A királyi udvar támogatásával készül a *Historia de los Incas* (1572) című műve, amely gazdag történelmi, mitológiai anyagot tartalmaz. A mű szövegéből ítélve a szerző elég jól tudott kecsuául.¹³

Francisco López de Gómara a Mexikóból hazatért Cortes házi lelkésze volt. Bár López de Gómara maga sohasem utazott Amerikába, ezért művei csak másodlagos, de nem elhanyagolható értékű források. A *Historia general de las Indias y Conquista de México* (1552) és a *Historia general de las Indias* (1552) Cortes és több konkvisztádor beszámolója alapján írta.¹⁴

Martín de Murúa szerzetesként 1550-1560 között megy ki Amerikába, ahol körülbelül 50 évet tölt. A cuzcói egyházkerületben tevékenykedik, a Titicaca-tó környékén, tehát az inka birodalom volt magterületén. 1611 felé már befejezi krónikáját, az *Historia general del Perú* (*Peru általános története*). Élete alkonyán hazatér Madridba.¹⁵

Agustín de Zárate 1543-tól 1546-ig királyi pénzügyi ellenőr volt a születőben lévő perui alkirályságban. Műve, melyet rövid időn belül több nyelvre lefordítottak, az *Historia de la conquista del Perú* (1555) az egyik legfontosabb és legismertebb forrás a korai kolonializmus időszakából.¹⁶

Waman Puma (Guaman Poma de Ayala) kecsua anyanyelvű, telivér indián szerző bizonyosan a conquista után született, 1535 körül. A *Nueva corónica y buen gobierno* (1616) című írása körülbelül 1200 oldalas, sok kecsua nyelvű részletet tartalmazó, helyenként gyenge

¹¹ Ibid., 108.

¹² Ibid., 111.

¹³ Ibid., 112.

¹⁴ Ibid., 113.

¹⁵ Ibid., 115.

¹⁶ Ibid., 116.

spanyolságú panaszírat III. Fülöp spanyol királyhoz a gyarmatokon történő visszaélésekről. Részletesen számol be az egyes Inkákról, az inka kultúráról és vallásról. Felbecsülhetetlen értékét többek között a nagyjából kétoldalanként megjelenő, kézzel rajzolt illusztrációk adják, amelyeken gyermekáldozatot, lámaáldozatot, Nap-tápláló égőáldozatot és arany-ezüst-áldozatot is láthatunk.¹⁷

Juan de Santa Cruz Pachacuti szerző indián, életéről szinte semmit sem tudunk. Kézírtos műve, a *Relación de Antigüedades de este Reyno del Perú* (1630 körül) ismeretlen a tizenkilencedik század végéig, de csodálatos módon elkerülte a gyarmatosítók pusztítását. Spanyolága nehézkes történeti és ideológiai jelentőségben azonban csak Waman Puma és Garcilaso de la Vega mérhetőek hozzá.¹⁸

Röviden az istenképzetekről

Az inka birodalmi vallás főistenének Wiracocha tekinthető. Wiracocha a legfőbb teremtettség, öröktől fogva létező és mindenható, állatok és emberek teremtetője, akinek akaratából és tevékenységéből jött létre minden létező.¹⁹ Egyik aspektusa a világ fenntartása, emiatt Garcilaso szerint a *Pachacamac* nevet viseli.²⁰ Valószínűleg már a gyarmatosítás korai időszakában keresztény vonások adódtak hozzá képzetéhez, alakjában pedig több szerző az inka vallás monoteizmus felé való elmozdulásának bizonyítékát látja.²¹ A leírásokban mindenesetre az Ó- és Újszövetség istenére emlékeztető motívumok tűnnek fel: mindenütt jelenvalóság, láthatatlanság, szóval való teremtetés, a földön élő óriások elpusztítása.²²

A kultusz terén Wiracocha viszont csak a második istenség Inti után, bár rangban megelőzi őt. Ennek főleg láthatatlansága az oka. Nem mutattak be neki áldozatot, s egy Pachacamac-völgybeli templomot leszámítva templomot sem építettek részére. Így bár feltételezhető, hogy tisztelete tehát inkább lelki úton történhetett, José de Acosta atya e sejtéssel szemben azt állítja, hogy mutattak be áldozatokat Wiracochának.²³ Valószínűleg Wiracocha eredeti indián képze a természetben benne lévő életerő, nem a semmiből teremtettség. Hozzá az Uma

¹⁷ Ibid., 117.

¹⁸ Ibid., 118–119.

¹⁹ Herring, H. 1956 *A History of Latin America*. New York, Alfred A Knopf 55.

²⁰ Vassányi, M. 2015b „Az inka panteon”, Budapest, L'Harmattan-Károli, [Megjelenés előtt álló kézirat.] 6.

²¹ Wittmann, T. 1978, 38. és Herring, H. 1956, 55.

²² vö. Steele, P. R. 2004 *A Handbook of Inca Mythology*. Denver–Oxford, ABC-Clío 18.

²³ Vassányi, M. 2015b, 7–8.

Raymin, a vízünnepen imádkoztak.²⁴ Guaman Poma leírásai alapján ő nem csupán a világ és az ember teremtetője, de ő az eső ura is.²⁵

Az inka panteon főistene más értelemben Inti, a Nap, a Holdistennő férje, aki elsősorban mezőgazdasággal kapcsolatos istenség volt.²⁶ Emellett az Inka Inti leszármazottja volt, tehát az istenség kultusza politikailag is fontos volt, a központosított államszervezet vezetőjének kezében összpontosuló hatalom ideológiai hátterét adta, legitimálva az Inka uralmát²⁷. Az első inka király és királynő, akik testvérek voltak, a Nap gyermekeinek tekintették magukat, így ők is istennek számítottak, az inka birodalom ennyiben istenkirályságnak nevezhető.

A mítosz szerint a Napisten megsajnálta a nyomorban élő embereket, ezért elküldte egyik lányát és fiát, hogy civilizálják őket. A Titicaca-tóban lévő sziget hegyére tette le gyermekeit Inti.²⁸ Mivel csak jót tettek az emberekkel, azok maguktól csatlakoztak hozzájuk, s királynak tekintették őket. A Titicaca-tó szigete kitüntetett jelentőségű az inka mitológiában: az inkák Naptemplomot építettek ott, s a szigeten termesztett kukorica isteni erővel bírt, amiből az egész birodalom magtáraiba küldtek, hogy biztosítsák a folytonos bőséget.

A két istenség, Wiracocha és Inti elsőségének kétértelműsége a kultusz mögötti politikai érdekekkel magyarázható. Elképzelhető, hogy Inti kultuszának kiemelése egy tudatos vallási reform eredménye, ahogy az is, hogy a két istenség kultusza eltérő érdekcsoportokhoz köthető.²⁹

Illapa a villámisten, aki José de Acosta szerint a harmadik helyet foglalta el az inka panteonban Wiracocha és a Napisten után.³⁰ Miután Wiracocha jelentősége a rítusban kisebb volt, ezért Illapa Pachamamával együtt valószínűleg a Napisten után következett a nép körében. Illapa természete hármasság, három neve is van.³¹ Garcilaso de la Vega a következőképpen írja le Illapa hármasságát: ő egyfelől a villanás, másrészt a mennydörgés, harmadrészt a lecsapó sugár, s ezeket együtt nevezték Illapának. Illapa cuzcói temploma a Naptemplom mellett állt, de ez utóbbiban is volt *apostó*ja (falifülke, kápolna), ami bizonyítja a Napisten felsőbbrendűségét Illapával szemben.³²

²⁴ Ibid. 9.

²⁵ Ibid. 10.

²⁶ Vassányi, M. 2015b, 13.

²⁷ Wittmann, T. 1978, 38.

²⁸ Vassányi, M. 2015b, 11.

²⁹ Steele, P. R. 2004, 248.

³⁰ Ibid., 198.

³¹ vö. ibid. 197.

³² Vassányi, M. 2015b, 18.

Emberként képzeltek el, akinek parittyája hajítja a mennykővet, buzogánya pedig maga a villámcsapás. Ennek az égi, antropomorf istennek fontos attribútuma a mennydörgés.³³ Hozzá kötődött továbbá a többi égi jelenség is: az eső, vihar, szél és a felhők is. Emiatt a kegyeit biztosítani kellett, mivel tőle függött a termés.

Az égi jelenségek szemünkben természetfölöttinek tetsző magyarázata viszonylag elterjedt a dél-amerikai indiánok körében, ahogy az is, hogy több helyen úgy képzeltek, a jelenségeket a holtak eltávozott lelkei okozzák. A képzet inkák közötti meglétére utal, hogy mindhárom égi istenséget mint őst is tisztelték.³⁴

Pachamama a Földistennő, aki a negyedik az inka panteonban. Elsősorban a termőföld termékenysége, a földanya. Népi eredetű istenképzet, aki máig népszerű a bolíviai indiánok között. Mezőgazdasághoz, földműveléshez kapcsolódó istenség, akit ugyan nem képzeltek el emberalakban, de nőneműnek tartottak, aki mint termékenység istennő az anyasággal, szüléssel is kapcsolatban állt.³⁵ Cuzcóban a szakrális övezetben nem volt temploma. Léteztek Pachamamáról énekek, melyek főként arról szóltak, hogy a férfinak tekintett mag vetés útján belejut a nőneműnek gondolt Föld méhébe, így megtermékenyítve azt és új életet hozva a világra. Ezeket a vetési énekeket férfiak és nők kórusa adta elő felelgetős formában. Ez volt a *jailli agrícola*, a szent himnusz, a *jailli* termékenységünnepi változata, ami szerint az ember nemi tevékenysége szimbolizálja a világfolyamatot.³⁶

A csillagok közül elterjedt volt Colca imádata, amit mi csak Fiastyúknak hívunk. Különböző hivatásokat különböző csillagokkal asszociáltak. Így például a pásztorok áldozatokat egy bizonyos csillagnak, melyet Urchuchillaynak hívtak, amit egy sokszínű juhnek tartottak, mely értett a jószágok fenntartásához. Ugyanúgy imádtak még két másikat, akik közel jártak egymáshoz, melyeket Catuchillaynak és Urchucillaynak hívtak.³⁷

A Nap temploma

Cuzcóban, a birodalom fővárosában állt a Nap temploma. Belülről a falakat aranylemezekkel borították, középen a Napnak aranylemezekből álló képmása volt található.³⁸ Az egyik termet a Holdnak, a Nap feleségének, Mama Colliának szentelték, s az egész termet ezüstlemezekkel borították. Neki nem áldoztak. Volt egy másik terem a csillagoknak, melyet szintén ezüsttel

³³ Steele, P. R. 2004, 198.

³⁴ Karsten, R. 1926 *The Civilization of the South American Indians*, New York, Alfred A. Knopf 358.

³⁵ Ibid. 299–300.

³⁶ Vassányi M. 2015b, 19–20.

³⁷ Vassányi M. 2015b, 146.

³⁸ Vega G. 1964 *Inkák és konkisztádorok*. Budapest, Gondolat 66.

borítottak.³⁹ Egy termet Illapának, majd az utolsót a szivárványnak ajánlották fel, hiszen ő is a Naptól származott. Az utolsó terem a főpapé és a papoké volt, akik az államhatalom és a Nap kultuszának szoros kapcsolatából fakadóan, mind inka királyi vérből kellett származniuk.⁴⁰ A Napszüzek kolostorában a Napnak feleségül felajánlott nők éltek, akik mind szüzek voltak, s a királyi családból származtak. Ez azért volt fontos, mert a királyi család isteni származású volt, s így nem keveredett embervérrel a Napisten vére, csak istenivel. Ezekkel a nőkkel az Inkán kívül senki sem beszélhetett, csak egymás közt válthattak szót.⁴¹

Kozmogónia

A legtöbb eredetmítosz az emberek származásának leírását a Wiracocha akaratából bekövetkezett özönvíz elbeszélésével kezdi, melynek során a nemzetek vagy óriások minden teremtménnyel együtt elpusztultak, kivéve egyetlen férfit és egyetlen nőt.⁴² Hitük szerint a világnak még egyszer el kell pusztulnia a következő három ok valamelyike miatt: vagy éhínség, vagy betegség, vagy tűz által.⁴³

Cobo atya így adja elő az egyik teremtestörténetet:

Mások azt mondják, hogy amióta elmúlt a mindeneket elpusztító vízözön, a Teremtő [*Criador*] agyagból megalkotta Tiaguanacóban az összes nemzetet, amely ma él a földön, mindegyikre ráfestve azt a viseletet és ruhát, amellyel föl kellett ruházkodnia, és hogy ugyanígy adta mindegyik nemzetnek azt a nyelvet is, amelyet annak beszélnie kellett, az énekeket, amelyeket énekelniük kellett, és az ételeket, veteményeket és zöldségeket, amelyekkel táplálkoznia kellett; és hogy miután ezt elvégezte, megparancsolta nekik, hogy süllyedjenek le a föld alá, mindegyik nemzet külön, hogy aztán onnét azokon a részekben és helyeken bújjanak elő, amelyeket ő kijelölt a számukra; és hogy egyesek a talajból bukkantak elő, mások hegyekből, mások forrásokból, tavakból, fatörzsekből, ismét mások pedig más különböző helyekről. E helyeket elkezdtek vallásos tisztelettel tisztelni [*venerar*], mindegyik tartomány a magáét, mint fő *guacát*⁴⁴ [*Guacas principales*], mivel onnét bújtak elő. és onnét kezdődött törzsük és leszármazásuk, és mivel istennek [*dioses*] tartják ezeket a legelső ősatyáikat, hiszen képeiket és szobraikat [*sus imágenes y estatuas*] elhelyezik az említett helyeken; és így mindegyik nemzet abba a viseletbe öltözött, amelyet a Teremtő az illető nemzet *guacájára* festett. Továbbá azt is mesélik, hogy ezek a legelső emberek, miután utódokat nemzettek, ugyanezekben a helyeken átváltoztak kővé, illetve sólyommá, kondorkeselyűvé és más madarakká és állatokká; és ezért különböző alakúak a *guacák* és bálványok [*Guacas é ídolos*], amelyeket imádtak [*adoraban*].⁴⁵

³⁹ Ibid. 68.

⁴⁰ Ibid. 69.

⁴¹ Ibid. 79.

⁴² Ibid. 175.

⁴³ Cobo: *Historia del Nuevo Mundo* In: *Szellemhívók, áldozárok*, 174.

⁴⁴ Minden provincia saját Guacája, az a hely volt, ahol törzsek ősatyái elrejtöztek, és ezek a helyek minden tartományban nagyon ismertek voltak. A céljuk e helyek imádásával az volt, hogy megőrizték és fenntartsák az illető tartomány népét. Amikor az ősatyák élete véget ért, akkor kővé változtak, és ezeket tartották tiszteletben a holttestük helyett, és ezeknek mutattak be áldozatokat. (Cobo: Az Újvilág története (1653) in: *Szellemhívók, áldozárok*, 179. oldal nyomán)

⁴⁵ Cobo In Vassányi, M. 2015a 175.

Jóslás, gyónás

Bármilyen fontosabb vállalkozásról legyen szó, mint például házépítés, utazás, vetés, aratás, a termény betakarítása, házasodás, ünnepek, vagy harci cselekmények, szokás volt először két rítust elvégezni. Először sorsot vetettek, megszemlélték az állatok belsősegeit, másodszor valamiféle áldozatot mutattak be a bálványoknak. Tiszteletüket adták Wiracochának, a Napnak, illetve saját falujuk, tartományuk által szentnek tartott képződménynek, *Guacájának*.

Úgy vélték, hogy mikor megbetegedtek, vétkeikért bűnhődtek vagy rontás áldozataivá váltak. Ahhoz, hogy jóvátehezzék vétkeiket, áldoztak, illetve ezen kívül gyóntak minden tartományban.⁴⁶ A közösség és az állam elleni vétkek összefonódni látszanak a vallási kötelességek elmulasztásával, további megemlítendő, hogy nemcsak a ténylegesen elkövetett vétkeiket, de a bűnös szándékok is a gyónás tárgyai lehettek.⁴⁷ Az Inka senkinek sem gyónta meg bűneit, hanem a Napnak, Wiracochának mondta el, és ő megbocsátott. A gyónás után az Inka egy rituális fürdést szervezett, a vétkektől való megtisztulás végett. Ezt egy gyors folyású folyóban végezték, ezekkel a szavakkal: „Én elmondom bűneimet a Napnak, melyet a Te folyód elvisz a tengerbe, ahol soha többé nem tűnik elő.”⁴⁸

A jósök segítettek az embereknek megtalálni az elveszett, illetve ellopott tárgyaikat. Főként idős asszonyok dolgoztak jósként, megmondták, mi fog történni távoli helyeken, megtalálták az elveszett tárgyakat, de a manapság az indiánoknál nemcsak idősek, hanem fiatal nők is tevékenykedhetnek jósként, és felhasználnak kokanövényt, tengerimalacot, hajszalakat, faggyút, ruhákat, és nem szeretik, ha látják őket tevékenykedésük közben.⁴⁹

Áldozatok

A források eltérő véleménnyel vannak az áldozatbemutatás szokásainak kérdései felől. Garcilaso szerint a háziállatok feláldozása, melyek közül a legértékesebbnek a bárány, majd a kos, végül a meddő juh számított. Házinyúl, szárnyasok, faggyú, gabona, zöldség, kokalevél és ruhák lehettek még áldozatként bemutatva a Napnak, amiket elégettek.⁵⁰ Bármely jószág megölését egy régi hagyomány szerint végezték el az indiánok. Ha a jószág tarka volt, akkor Chuqui illa felé intézték a szavaikat, illetve a viharak, hogy ne legyen hiány vízben, ha fehér színű volt, akkor a Napnak mondtak imát, ha gyapjas volt, akkor timsóért és jó tenyésztésért mormoltak ígéket, ha pedig vadlámáról volt szó, akkor Wiracochának áldoztak. Cuzcóban

⁴⁶ Ondegardo In Vassányi, M. 2015a, 148.

⁴⁷ Karsten, R. 1926, 488–489.

⁴⁸ Ondegardo In Vassányi, M. 2015a, 149.

⁴⁹ Ibid. 156.

⁵⁰ Benyhe, J. 1977 *Így látták. Indián és spanyol krónikások*. Budapest, Európa. 394.

ilyen módon áldoztak minden nap egy juhot a Napnak, és egy színes ingben elégették. Mikor elégették őket, beleborítottak néhány kosár kokalevelet a tűzbe, melyet Villa ronconnak hívtak, és ezt a képviselőkért és az állatállományért áldozták.⁵¹

Italáldozat is létezett, mely vízből és kukoricából készült. Az italba belemártották középső ujjukat, majd a folyadékot ily módon ujjukkal széthintették a levegőbe, miközben két-három csókot adtak a levegőnek a Napisten imádatának jeléül.⁵² Egyes források szerint még a területenként eltérő helyi istenségeknek is áldoztak kokalevelet, gyapjút, kukoricapállinkát, gyümölcsöt, kagylót, nyulat, sőt gyerekeket is.⁵³

Az emberáldozás kérdésének tekintetében megoszlanak forrásaink. Garcilaso úgy érvel, hogy az emberáldozás az inka birodalomba beolvasztott indiánok szokása volt előző korokban, tehát maguk az inkák sosem áldoztak embert.⁵⁴ José Acosta szerint viszont mutattak be gyermekáldozatot a Napnak és Illapának is. Guaman Poma szerint is áldoztak gyermeket a Napnak, mégpedig ötszáz ártatlan fiút temettek el élve a *capac hocha* nevű áldozaton, a kis Napünnepen. Továbbá aranyat, ezüstöt és gyöngyházat is áldoztak.⁵⁵ A nagy Napünnepen, a *Capac Inti raymin* e szerző szerint ötszáz fiú-, és lánygyermeket temettek el élve arany- és ezüstedényeikkel, gyöngyházzal és állatokkal együtt. Fontos volt, hogy az áldozatokat élve kellett átadni a földnek, hogy az életért cserébe, a Nap hatására, életet tudjon a Föld is adni.⁵⁶ Ondegarno szerint amikor új Inka uralkodó lett, egy magasabb rangot adtak neki, számtalan másik ceremónia, mulatság és áldozás keretein belül, és feláldoztak legalább kétszáz négy és tíz év közötti kisgyermeket.⁵⁷ Mongollón beszámolója szerint amikor az Inka valami nagy áldozatot akart bemutatni és ki akarta engesztelni valamely *guacát*, megparancsolta, hogy áldozzanak embereket a *guacáknak*.⁵⁸

Illapa részére mutathattak be gyermekáldozatot, hogy a helyettesítő áldozat törvénye szerint, a kisebb élet feláldozásával biztosítsák a felnőttek életét. Feltételezhetően úgy hitték, hogy a feláldozott gyermek a túlvilágon az isten szolgálatába áll, tehát dicsőség éri.⁵⁹

⁵¹ Ondegardo: *Tratado y averiguación sobre los errores y supersticiones de los indios*. In *Szellemhívók, áldozárok*, 150.

⁵² Benyhe, J. 1977, 395.

⁵³ Guaman, P. F. 1990 *Perui képes krónika*. Budapest, Gondolat, 57.

⁵⁴ Benyhe, J. 1977, 396.

⁵⁵ Vassányi, M. 2015b, 14.

⁵⁶ Ibid. 15.

⁵⁷ Ondegardo In Vassányi, M. 2015a, 154.

⁵⁸ Mogollón, U.: *Relación de la provincia de los Collaguas*. In Vassányi, M.: *Szellemhívók, áldozárok*. 164.

⁵⁹ Vassányi M. 2015b, 17.

Capac hocha

A legjobb történeti források (XVI.-XVII. századi spanyol krónikák) kisebb része tagadja, nagyobb része állítja a *capac hocha* áldozat meglétét az Inka Birodalomban; de még az utóbbi csoportba tartozó szerzők is nagyon szűkszavúan írják le a rítust. A *capac hocha* a legvalószínűbb értelmezés szerint nem rendszeresen bemutatott gyermekáldozat volt, amelyet elsősorban új Inka trónra lépésekor, nagyobb éhínség vagy járvány esetén mutattak be egy cuzcói központi ünnepség után. Több forrás szerint azonban évi rendszerességgel került rá sor.

Az áldozatra kiszemelt gyerekeknek hibátlan testűeknek, szépeknek és szűzeknek kellett lenniük. Az áldozatok fő címzettje Inti, a Napisten volt. Általában azt olvassuk, hogy az áldozatbemutatás helyszíne valamely cuzcói vagy vidéki *guaca* volt, azaz szent hely, szentély, istentiszteleti hely. A feláldozott gyermekek számával kapcsolatban a legmesszebb menőig eltérnek egymástól az álláspontok: amíg Guaman Poma évi 500 fiú- és 500 lánygyermek feláldozásáról beszél, addig más források csak 1-2 áldozatról tudnak. A legjobb források szerint az áldozat a gyermekek élve eltemetéséből állt, bár van olyan szerző, aki állítja, hogy a gyermekeket előbb megfojtották. Egyes beszámolók szerint az élve eltemetést megelőzte a gyermekek elaltatása, amely talán erős növényi főzettel történt – az andoki varázslók és gyógyítók mindig is értékelték a gyógynövényekhez.⁶⁰ A rítus elsődleges értelme ezek alapján a Napistennek adott életáldozat a Földanyával (Pachamama) való életközlés útján.

A *capac hocha* a következőképpen zajlott le Cristóbal de Molina beszámolója alapján: a népek minden településéről és nemzedékéből vittek Cuzcóba egy vagy két tízéves korú kisfiút vagy kislányt, s kelméket, állatokat és juhokat aranyból és ezüsből. Az Inka leült az Haucaypata téren, ami a cuzcói főter, és ott azok a kisfiúk és kislányok a többi áldozattal együtt körbe-körbe jártak a Teremtő, a Nap, a Villám s a Hold szobra körül, melyek ezért voltak a téren elhelyezve. Kétszer kerültek meg a szobrokat, s amikor befejezték, az Inka szólította a tartományok papjait és felosztatta az említett áldozatokat négy részre a négy országrész (*suyo*) számára: a Collasuyo, a Chinchaysuyo, az Antisuyo és a Contisuyo számára, és azt mondta nekik: „Fogja mindegyikötök a maga részét ezekből a felajánlásokból és áldozatokból és vigyétek el a ti fő guacatokhoz, és ott áldozzátok fel!” És azok odavitték a

⁶⁰ Vassányi, M. 2015a, 123.

guacához, és ott megfojtották a gyerekeket, és eltemették őket az ezüst juhfigurákkal és az arany és ezüst emberfigurákkal együtt, s a juhokat, kosokat és kelméket elégették, és még néhány kosár kokalevelet is. A cuzcói nép elvitte az áldozatokat addig a helyig, ahol be kellett mutatni az áldozatot. A *capac hochát* az Inka Úr uralkodásának kezdetén mutatták be, hogy a *guacák* adjanak neki jó egészséget, és békében és nyugalomban legyenek a királyságai és birtokai, és hosszú élete legyen, betegség nélkül éljen. Fontos volt, hogy egyetlen *guaca* se maradjon áldozat nélkül, mivel már el lett rendelve, hogy minden egyes *guacának* mit kell feláldozni. Ennek célja az volt, hogy minden *guacához*, bálványtemplomba, fához, forráshoz, hegyre, tóhoz elérkezzen az áldozat egy része, hisz amelyiknek elmarad az áldozata, megharagszik és haragjában megbünteti az Inkát.⁶¹

A *capac hocha* áldozatoknak fontos szerepük volt a helybeliek vallásgyakorlásában. A temetési hely ugyanis konzultációs színhelyül is szolgált, amelyen egy közbenjáró varázsló segítségével és az illendő áldozatok, általában láma vagy tengerimalac, bemutatása után a hívek kapcsolatba léphettek a feláldozottal, illetve annak szellemével és bármely ügyben segítségét kérhették. Ez azt jelenti, hogy a *capac hochát* közvetítőnek tekintették a Napisten vagy más túlvilági erő, illetőleg önmaguk között. Mindez azt látszik bizonyítani, hogy a szent ügy érdekében feláldozott gyermek a vallási felfogás szerint nem halt meg, hanem a túlvilágon él (elvégre élve temetik el), közelebbről valószínűleg, mint a Napisten udvaronca. Úgy tűnik, hogy a sírokban elhelyezett étkészlet elsődleges funkciója is az lehetett, hogy a Napistenhez érkező új szolgáló méltóképpen felszerelve tudjon megjelenni minden természeti jelenség, a természeti és erkölcsi világrend uránál.⁶²

Ünnepek

Az inka ünnepek leírását elsősorban Polo de Ondegardo beszámolójából ismerjük. A leírás szerint szinte minden hónapban feláldoztak száz állatot, általában juhot, de volt, hogy vadlámát. A juhok színe is számított, némely hónapban csak fekete vagy barna vagy tarka juhot égettek el.⁶³

A negyedik hónapot és a hozzá tartozó ünnepet *Pacha pucunak* nevezték, ekkor száz fekete juhot áldoztak, ez március volt. Az ötödik hónapot, egyben ünnepét *Atihuaquiznak* hívták, ekkor száz sötét, tarka juhot áldoztak fel, ez a hónap áprilisnak felel meg.

⁶¹ Molina C.: *Relación de las fábulas y ritos de los Incas en el tiempo de su infidelidad*. In Vassányi, M.: *Szellemhívók, áldozárok*, 159–160.

⁶² Príncipe: *Mitología andina*. In Vassányi, M.: *Szellemhívók, áldozárok*, 124.

⁶³ Ondegardo: *Tratado y averiguación sobre los errores y supersticiones de los indios*. In Vassányi, M.: *Szellemhívók, áldozárok*, 151.

A hatodik hónapot *Hatun cuzcu raymoray*nak nevezték, mely májusnak felelt meg, szintén száz sokféle színű juhot áldoztak fel. Ennek a holdnak a jegyében, illetve ebben a hónapban (amikor egyébként az idény kukoricát hozott a házhoz) egy mai napig is használatos (az indiánok között) ünnepet szerveztek, melyet *Aymoray* vel *Armorañan*ak hívtak. Egy menetet szerveztek a lakosok termőföldjeiktől egészen a házukig, miközben bizonyos dalokat énekeltek, majd mindenki a saját házában egy *huacát* hozott létre a kukoricából, amit *Mamacarának* neveztek.⁶⁴ Leszedtek bizonyos mennyiségű kukoricát a veteményesükből, majd bele tették egy kisebb magtár-féleségbe, amit *Piruának* neveztek, melyet nagyon tiszteltek, mondván, hogy ez a kukoricájuk anyja, mely fedezi és tartósítja a kukoricát. Így ebben a hónapban rendszerint áldoztak, és megkérdezték a boszorkányokat, hogy szerencsét hoz-e termőföldjeikre ez az év. Ha azt válaszolták, hogy nem, akkor elégették a termőföldjüket a magtárral együtt, és készítettek helyette egy másikat ugyanazzal a szertartással, mondván, hogy emiatt az elvetett mag nem lesz ugyanolyan, és ha azt mondták nekik, hogy szerencsájuk lesz ezzel, akkor hagyták a következő évig. Ez a babona a mai napig tart, és nagyon hétköznapi *piruákat* tartani az indiánok között, és ünnepelni az *Aymorayt*.⁶⁵

Az összes ünnep és hónap közül a legelső és legfontosabb a *Cápac Raymi* volt. Ennek az ünnepnek⁶⁶ alkalmából nagy mennyiségű juhot áldoztak, melyeket őszi tűzifával égettek el. Jóságokat, aranyat és ezüstöt áldoztak, és felállítottak három szobrot a Napról, és hármat a mennydörgésről: apja, fia és annak testvére.

Az *Intiraymi* ünnepen száz vadlámát áldoztak fel, és azt mondták, ez a Nap ünnepe. Ebben a hónapban sok szobrot készítettek őszi tűzifából, pompás ruhákban jelentek meg, és táncot roptak. Ezen az ünnepen sok virágot szórtak szét az utakon, és az indiánok kifestették arcukat.⁶⁷ Mindezen túl főképpen a sikerekért és győzelmekért rendeztek ünnepeket minden tartományban.⁶⁸

Heterogén lélekképzetek

Cieza de León *Crónica del Perú (La primera Parte, 1553)* című írásában, az 1548-1550 között Peruban szervezett antropológiai jellegű gyűjtőmunkájának eredményeit összegezve egymásnak ellentmondó lélekképzeteket ír le, melyek Peru különböző tájain honosak. Chapanchita és Bomba provinciákban „nincsenek teljes ismeretében a lélek halhatatlanságának,”⁶⁹ más provinciákban azonban, pl. Popayán provinciában *hisznek a lélek*

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Ibid. 152.

⁶⁶ Ibid. 150.

⁶⁷ Ibid. 152.

⁶⁸ Ibid. 154.

⁶⁹ *no tienen conocimiento de la inmortalidad del ánima enteramente* (Cieza de León, Pedro de. *Crónica del Perú, El señorío de los incas*. Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 2005. 134)

halhatatlanságában, abból ítélve, amit tudunk róluk.⁷⁰ Quimbaya provinciában viszont „ez a népesség – bár jól felfogottan gondolja, hogy több az ember, mint halandó test – mégsem tartja, hogy ez lélek lenne, hanem úgy hiszik, hogy valamilyen transzfiguráció,”⁷¹ vagyis nem is hisznek a lélek létezésében. A legelterjedtebb nézet mégis a lélek halhatatlansága volt, melyet Cuzco lakosai is vallottak, akiknek „csodálatos történeteik szóltak a lélek halhatatlanságáról és a természet más titkairól,”⁷² s nézetük elterjesztéséhez tevőlegesen is hozzájárulhattak: Cuzco és La Paz között „ezek az indiánok mesélik, hogy biztosra vélték régmúlt időkben, hogy a lelkek a testet elhagyván egy nagy tóhoz mentek, ahonnan ostoba hitük szerint azok származtak és ahonnan minden született ember testébe beleköltöztek. Később az inkák tanították őket, mire kifinomultabbak és okosabbak lettek.”⁷³ A *Crónica del Perú* legfőbb tanulsága témánk szempontjából tehát az, hogy az inka vallás és lélekképzet megértéséhez elsősorban a cuzcói forrásokat kell alapul venni, mert itt lehetünk biztosak abban, hogy az legkevésbé keveredett más törzsi vallásokkal.

A cuzcói lélekképzet

Legjelentősebb cuzcói vallástörténeti forrásunk a *Relación de las fábulas y ritos de los Incas* Cristóbal de Molina tollából. 1573-75 közötti datálásával a legkorábban megírt, kifejezetten a vallást és vallásgyakorlatot tárgyaló, korabeli értelemben tudományos jellegű forrásunk. Bár kétségtelenül ideologikus színezetű, hiszen Molina pap volt, interjúk módszere mégis tudományos igényt feltételez. Molinát, aki 1529-ben született Andalúziában, és 1556-ban érkezett Cuzcóba, ahol 1585-ös haláláig papként dolgozott, ezért okkal nevezik „El Cuzqueño”-nak. Azon legidősebb indiánok beszámolójára támaszkodik a *Relación*ban, akik Cuzco városában éltek az Inka Birodalom végnapjai idején, s akik az inka vallásgyakorlatban közvetlenül részt vettek. Mint írja, „ebből kifolyólag összehívtam néhány igen öreg embert, akik Huayna Capac, Huascar Inca és Manco Inca idejében láttak és végeztek ilyen ceremóniákat és rituálékat, illetve néhány vezetőt és papot azokból az időkből.”⁷⁴ Molina kiválóan tudott kecsuául, s egyes források szerint a kiput is tudta értelmezni. (Molina, xxi)

⁷⁰ *Creen la inmortalidad del ánima, a lo que entendemos de ellos* (Ibid. 161)

⁷¹ *Bien tiene esta gente entendimiento de pensar que hay en el hombre más que cuerpo mortal, no tienen tampoco qué sea ánima sino alguna transfiguración que ellos piensan.* (Ibid. 71-72)

⁷² *Tenían grandes cuentas con la inmortalidad del ánima, y con otros secretos de naturaleza.* (Ibid. 110),

⁷³ *Y cuentan estos indios, que tuvieron en los tiempos pasados por cosa cierta que las ánimas que salían de los cuerpos iban a un gran lago, donde su vana creencia les hacía entender haber sido su principio, y que de allí entraban en los cuerpos de los que nacían. Después cómo los señorearon los Ingas, fueron más pulidos y de más razón...* (Ibid. 250)

⁷⁴ *Para lo cual, hizo juntar cantidad de algunos viejos antiguos que vieron e hicieron en tiempo de Huayna Capac y de Huascar Inca y Manco Inca; hacer las dichas ceremonias y cultos, y algunos maestros y sacerdotes de los que en aquel tiempo eran.*

Három témakörbe rendezhetjük mindazt, amit megtudunk az inka léleképzeetről Molina alapján: az ember teremtése, a jóslás és a lélek halhatatlansága. (1) Az inkák szerint a Mindenek Teremtője minden ma élő népet agyagból formált az ősi Tiahuanaco városában, miután a nagy özönvíz minden korábbi embert elpusztított egy nő és egy férfi kivételével. Miután megformálta őket, a Teremtő minden agyagemberre ráfestette a népének megfelelő ruházatot: „Miután megfestette és megformálta az előbb említett nemzeteket és agyagfigurákat, mindnek, férfinak is, nőnek is létet és lelket adott. És megparancsolta minden nemzetnek, hogy szálljanak alá a földre, és menjenek a nekik rendelt helyekre s vidékekre.”⁷⁵ Tehát minden ember kapott egy lelket a Teremtőtől. (2) A rettegett *yacarcaes* jósök több mint egy méter hosszú pipákba, illetve fémüstökbe faszént raktak: „amelyet az említett pipákkal fújtak és meggyújtottak. Ebben a tűzben adták a válaszaikat a démonok, beszélve a kérdéses férfiak vagy nők lelkéről, hogy azok Quitóban vagy az Inka birodalmának más meghódított részeiben leledztek. A legfőbb kérdések, melyeket feltettek ezek voltak: Ki volt a Nap, az atyjuk ellen? vagy: Ki tervelt lázadást az Inka ellen? vagy: Ki volt a környéken tolvaj, gyilkos, vagy házasságtörő? vagy, Ki élt gonoszul?”⁷⁶ Az inka kultúra tehát úgy hitte, hogy a lélek földrajzi helyéről és intencióiról ördögi praktikák útján információt tudtak szerezni. (3) A bebalzsamozott holtaknak minden nap ételt égettek el, és *chichát* (kukoricásört) adtak italáldozatul: „[...] azokat az ételeket égették nekik, melyeket életükben ettek, mivel megértették, s mély igazságként elfogadták a lélek halhatatlanságát; s azt mondták, hogy akárhol is van a lélek, elfogadja azt [az ételt] mintha élő volna.”⁷⁷ Különös ünnepeken is hasonlóképp jártak el, de ekkor ráadásul a város főterére hozták a *huacákat* (inka szent ereklyék) és az inka királyok és királynők bebalzsamozott holttestét is: „‘Mikor éltél, ezt etted és ezt ittad, fogadja most a lelked és fogyassza el, bárhol is legyen [a lelked].’ [Azért mondták ezt,] mert megértették, s mély igazságként elfogadták, hogy a lélek nem hal meg, s hogy a

⁷⁵ *Y acabado de pintar y hacer las dichas naciones y bultos de barro, dio ser y ánima a cada uno por sí, así a los hombres como a las mujeres; y les mandó se sumiesen debajo de tierra, cada nación por sí, y que de allí cada nación fuese a salir a las partes y lugares que él les mandase [...] (Ibid. p. 7)*

⁷⁶ *el cual con los dichos cañones lo soplaban y encendían; y en aquel fuego daban sus respuestas los demonios, diciendo que era el ánima de aquel hombre (8r) o por mujer por quien ellos preguntaban, ora estuviese en Quito o en otra cualquiera parte de las que el Inca conquistó. Y las principales preguntas que le hacían eran quién era contra el Sol su padre, o quién se pretendía rebelar contra el Inca o quién era en aquella parte ladrón u homicida o adúltero o quién vivía mal. (Ibid. pp. 26-27)*

⁷⁷ *[...] y de las comidas que ellos comían cuando estaban vivos aquellos les quemaban, porque tenían entendido, y por muy averiguado, la inmortalidad del ánima, y decían que adondequiera que el ánima estaba, recibía aquello y lo comía como si estuviera vivo; [...] (Ibid. p. 84)*

Teremtőhöz érve megpihentek a jó [emberek].”⁷⁸ A inkák tehát bizonyosan vallották a lélek halhatatlanságát, s ezt más korabeli szerzők is megerősítik.

Bár Cieza de León az Inka Birodalom heterogenitásáról számol be, írását egy ponton mégis úgy összegzi, hogy „sokszor írtam ebben a munkámban, hogy ezen Perui királyság nagy részén igen elterjedt és féltett szokásuk volt az indiánoknak, hogy a halottak testével eltemessék azok drága dolgait is, és nőjeik közül a legszebbeket és akiket a legjobban szerettek.”⁷⁹ Azt a jogos következtetést is levonja, hogy „következik abból, amit elmondtam, hogy minden völgybeli és minden hegybéli indiánok közös nézete volt ezen Perui királyságban, hogy a halottak lelke nem volt halott, hanem örökké éltek, és összegyülekeztek ott a másvilágban egymással, s mint fentebb írtam, úgy hitték, hogy ott örvendeztek, és ettek és ittak, mivel ez a legfőbb üdvösségük.”⁸⁰ Garcilaso de la Vega a *Comentarios reales de los Incas*ban (1609) a Második Könyv VII. fejezetének a következő címet adja: *Megértették a lélek halhatatlanságát és az egyetemes feltámadást*;⁸¹ s így vezeti be a fejezetet: „Azt tartották az inka öregek, hogy az ember testből és lélekből áll; a lélek halhatatlan szellem, a test pedig földből van, hiszen látták, hogy földdé lett [...]”⁸²

Garcilaso de la Vega

Garcilaso de la Vegát, az „Inkát” az inka vallást kutató Vassányi Miklós az inka kultúra legjobb és legrosszabb történeti forrásnak nevezi:

A legjobb, mert a legrészletesebb és legautentikusabb, amennyiben anyai oldalról az Inka családjából származik, anyanyelve a kecsua, apanyelve a spanyol. Gyermekkorában otthon a legidősebb rokonoktól hallotta kecsua nyelven a fontosabb inka mítoszokat és legendákat. Másfelől azonban a legrosszabb, mert talán ő a legkonceptuálisabb koloniális történetíró; továbbá azért is, mert húszévesen elhagyta Dél-Amerikát, és Spanyolországba utazott, ahol hatvanévesen, emlékezetből írta meg, amit az inkákról tudott. E két probléma közül az első a jelentősebb: Garcilaso ugyanis egy ideologizált-idealizált történet szemlélet jegyében, jó szándékkal hamisítja

⁷⁸ *Quando eras vivo solías comer y beber de esto, recíbalo ahora tu ánima y cómalo adondequiera que estuviere, "porque tenían entendido y por muy averiguado que las ánimas no morían y que las de los buenos iban a descansar con el Hacedor; [...]"* (Ibid. p. 105)

⁷⁹ *Muchas veces he tratado en esta historia, que en la mayor parte de este reino de Perú es costumbre muy usada y guardada por todos los indios de enterrar con los cuerpos de los difuntos todas las cosas preciadas que ellos tenían, y algunas de sus mujeres, las más hermosas y queridas de ellos. (Crónica del Perú, 176)*

⁸⁰ *Y así por lo que tengo dicho era opinión general en todos estos indios yungas, y aun en los serranos de este reino del Perú que las ánimas de los difuntos no morían, sino que para siempre vivían y se juntaban allá en el otro mundo unos con otros, adonde como arriba dije creían que se holgaban, y comían y bebían, que es su principal gloria. (Crónica del Perú, 177)*

⁸¹ *Alcanzaron la inmortalidad del ánima y la resurrección universal* (de la Vega, Inca Garcilaso. *Comentarios reales*. Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1985)

⁸² *Tuvieron los Incas amautas que el hombre era compuesto de cuerpo y ánima y que el ánima era espíritu inmortal y que el cuerpo era hecho de tierra, porque le veían convertirse en ella [...]* (Ibid. 75)

meg az inka vallástörténetet, amikor Peru kultúrtörténetét-vallástörténetét háromfázisú történetnek állítja be (barbár preinka kor – civilizált inka korszak – spanyol magaskultúra).⁸³

Ez a probléma a lélekképzet jellemzésének szempontjából azonban talán nem olyan jelentős. De la Vega szerint az inkák *nem értették, hogy a másvilág szellemi, hanem [úgy hitték] testi, mint ez a jelenbeli*.⁸⁴ Hittek a jók halál utáni jutalmazásában és a rosszak büntetésében; a jók *hananpachába* („felső föld”) kerülnek, ahol a jók tudata és teste tovább létezik a tökéletes pihenség állapotában. A rosszak *ucu-pachába* („alsó föld”), más néven *supaypa-huasíba* („az ördög háza”) kerülnek haláluk után, ahol a tudatuk és testük soha nem szűnő fájdalom és szenvedés közepette létezik tovább. A *Comentarios* II. fejezetében leírt Pachacamac-etimológiából kiderül, hogy a lélekképzet az inkák istenekről alkotott képét is átszötte. Garcilaso fordításában *pacha* annyit tesz mint univerzum, *cama* pedig lélek. Pachacamac tehát azt jelenti: *az, aki azt végzi az univerzumban, amit a lélek a testben*.⁸⁵ Pachacamac (vagy Pacha Kamaq) eredetileg a partmenti vidékek teremő istene volt, de az inka mitológiába Inti és Mama Quilla fiaként, illetve Pacha Mama földistennő férjeként mint természeti erőket uraló, de nem teremő isten kerül. Az inka hitben központi jelentőségű *camaquen*, aminek jelentésére még kitérünk ebben a cikkben, a Pachacamac nevében szereplő *camac* másik alakja. De la Vega szerint az inkák hittek az egyetemes testi feltámadásban, s azért rejtették falrésekbe és más lyukakba levágott körmüket és hajukat, hogy a feltámadás nagy forgatagában könnyen megtalálják majd minden darabjukat egy helyen. Megjegyzendő, hogy Joseph de Acosta az *Historia natural y moral de las Indias* (1590) V. könyvének VII. fejezetében (*De las supersticiones que usaban con los muertos*) az ellenkezőjét állítja, vagyis szerinte az inkák nem hittek a test feltámadásában, s éppen ezért fordítottak nagy gondot a halott test megőrzésére.

Egyéb szerzők

Sok olyan koloniális történetíró van, akiknek a művei sajnos nem vagy alig szolgálnak hasznos információval az inka lélekképzetről. Betanzos, Gamboas és Gómara nem számolnak be lélekképzetről. Oviedo és Lizárraga nem foglalkozik az inka vallással. Palencia néhány, az inka vallással kapcsolatos megjegyzését úgy írja, hogy soha nem járt Amerikában. Acosta pedig csak az említett helyen szól az inka lélekképzet kapcsán. Guaman Poma de Ayala indián szerző a Molinánál már említett jóslás kapcsán említi meg a cuzcói lélekképzetet.

⁸³ Vassányi: *Szellemhívók, áldozárok*, ...

⁸⁴ *No entendían que la otra vida era espiritual, sino corporal, como esta misma. (Comentarios reales, 75)*

⁸⁵ *el que hace con el universo lo que el ánima con el cuerpo* (Ibid. 62)

Az európai és az inka lélekfogalom találkozása

Domingo de Santo Tomás a *Grammatica o Arte de la lengua general de los Indios de los Reynos del Perú* (1560) nyelvészeti munkájának végén kecsua nyelven próbálkozik több prédikációt írni, ami szükségessé teszi, hogy a keresztény teológia fogalmait lefordítsa, így a lélekfogalmat is. Bár Garcilaso de la Vega, aki az Ibériai-félszigeten találkozott a domonkos rendi szerzetessel, kigúnyolja a barátot gyenge kecsua tudásáért (név nélkül) a *Commentarios*-ban, Domingo atya *Grammaticája* és *Lexicon, O Vocabulario de la lengua general del Perú* című kecsua-spanyol szótára minden későbbi kecsua szótárírás és nyelvészeti munka alapjául szolgált. A *lélek* terminust (sp. *alma* vagy *ánima*) *songonchic camaquen*-nek fordítja az inka kultúrában elterjedt páros fogalmak elvét felhasználva.⁸⁶ A kifejezés szó szerinti jelentése Domingo fordításában *nuestras ánimas, nuestros spíritus* (lelkünk, szellemünk).⁸⁷

A koloniális szerzők az *anima* vagy *alma* fogalmát használták, amikor a lélekről írtak, de van-e inka képzet, amelynek ezeket megfeleltethették? Bár alig érthették (ma is alig értjük), hogy mit gondolhattak a prehiszpan Andokban a túlvilágról, a korabeli evangelizáló spanyol keresztények kecsua nyelven a *camaquen* kecsua fogalmával azonosították az európai halhatatlan lélek fogalmát. A *camaquen* a *cama* igei tövet tartalmazza, ami annyit tesz: éltető erőt, energiát ad. A *camaquen* éltető erő, amely minden élőt átjár, s rituálé segítségével a mumifikált ősökbe (*mallqui*) is megidézhető, amelyet ünnepekkor széles közönség előtt meg is tettek. A történész MacCormack megállapítja, hogy a *mallquik*, illetve a *huacákban* (szent hely vagy szent tárgy) létező transzcendencia *camaquen*-je távozhatott a természet tárgyaiba is, így kövekbe, résekbe, ezért a keresztény bálványrombolás nem tudta megsemmisíteni az inka isteni erőket.⁸⁸ Sokszor a felégetett és lerombolt *mallquik* és *huacák* maradványait is összegyűjtötték az inkák, mert a transzcendens erő az új anyagi formában is megmaradt hitük szerint. A *camaquen* tehát éltető erő, ugyanakkor lakhatott élettelen tárgyakban is; az antropológus F. Salomon azt a következtetést vonja le, hogy az inkák nem tettek ontológiai különbséget a szellemi és az anyagi között.⁸⁹ A *camaquen* a Huarochirí-kéziratot tanulmányozó G. Taylor szerint „éltető forrás, amely életerőt közvetít egy lénybe vagy egy

⁸⁶ Vö. MacCormack, Sabine. *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain, and Peru*. Princeton University Press, Princeton, 2007. 182

⁸⁷ *Grammatica*, fol. 88r

⁸⁸ MacCormack, Sabine. *Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru*. Princeton University Press, Princeton, 1991, 408-411.

⁸⁹ Vö. Salomon, Frank. *The Huarochirí Manuscript: A Testament of Ancient and Colonial Andean Religion*. University of Texas, Austin, 1991, 16.

tárgyba, hogy az megvalósulhasson.”⁹⁰ J. M. Augustine és munkatársai azt a következtetést vonják le, hogy a *camaquen* „olyan, mint egy, a potenciális és kinetikus formák között fluktuáló energia.”⁹¹ A *camaquen* mind élő, mind élettelen dolgok aktuálissá válásáért, vagy nem válásáért felelős volt. Augustine megjegyzi, hogy a halott teste az inka képzetben a potencialitás hordozója; ez radikálisan eltér az európaiak értelmezésétől az élő és az élettelen fogalmairól. Ugyanakkor azon túl, hogy az inka képzet zavaros lehetett a korabeli európaiak számára, maguknak az európaiaknak sem volt egyértelmű az élő és élettelen közti határ definiálása.⁹² Bár Duviols szerint a *camaquent* közeli párhuzamba lehet állítani a halhatatlan lélek európai fogalmával,⁹³ Augustine erős érveket hoz ennek cáfolatára. A kutatók többségének véleménye szerint az európai halhatatlan lélek fogalma, amely szemben áll a halandó anyaggal, s az ettől ontológiai jelentésében gyökeresen különböző *camaquen* inka fogalma nem lehet azonos.

⁹⁰ „es la fuente animadora que transmite la fuerza vital a un ser o a un objeto para que pueda realizarse” (Taylor, Gérald. *El sol, la luna y las estrellas no son Dios*. Fondo Editorial, Lima, 2003. 23, vö. *Camac, camay, y camasca en el manuscrito quechua de Huarochirí*. In: Gérald Taylor. *Camac, camay, y camasca y otros ensayos sobre Huarochirí y Yauyos*. Centro de Estudios Regionales Andinos, Bartolome de las Casas, Lima, 2000.)

⁹¹ Augustine, J. M., et al. *The Social Ontology of Cultural Objects: Or, What Things Are and What Things Do*. University of Chicago. p. 9 <http://www.vanderbilt.edu/vanchivard/wordpress/wp-content/uploads/2009/04/chicago-vanchivard-paper-2009.pdf>. letöltve: 2014. 03. 12.

⁹² Vö. Francisco Suarez, *De Anima. Tomo I*. Disputatio secunda, Quaestio I. A koloniális szerzők lélekfogalmának filozófiai-eszmetörténeti háttéréről lásd: MacCormack, *Religion in the Andes*, 1991.

⁹³ Duviols, Pierre. *Camaquen upani: un concept animiste des anciens Péruviens*. In: Hartmann és Oberem (eds.) *Estudios americanistas, I. Homenaje a H. Trimbom*. Collectanea Instituti Anthropos, no. 20. St. Augustin: Haus Völker und Kulturen, Anthropos-Institut, 1978. 132-144.

Bibliográfia

- Acosta, Joseph de. *Historia natural y moral de las Indias*. 1590.
- Augustine, J. M., et al. *The Social Ontology of Cultural Objects: Or, What Things Are and What Things Do*. University of Chicago.
<http://www.vanderbilt.edu/vanchivard/wordpress/wp-content/uploads/2009/04/chicago-vanchivard-paper-2009.pdf>. (letöltve: 2014.03.12.)
- Ayala, Guaman Poma de. *El primer nueva corónica y buen gobierno*. 1615.
- Bauer, Brian S. *Introduction* in: Cristóbal de Molina, *Account of the Fables and Rites of the Incas*. University of Texas Press, Austin, 2011.
- Benyhe János, szerk. *Így látták*. Indián és spanyol krónikák. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1977.
- Cieza de León, Pedro de. *Crónica del Perú, El señorío de los incas*. Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 2005.
- Cobo, B. *Historia del Nuevo Mundo* tomos I-IV. Publicada por primera vez con notas y otras ilustraciones de D. M. Jiménez de la Espada. Sevilla: E. Rasco, 1890-1893. (Sociedad de Bibliófilos Andaluces: Primera Série) [online elérhető és letölthető a www.archive.org honlapról.]
- Cobo, B. *History of the Inca Empire* [1653]. Translated by. R. Hamilton. Austin: University of Texas Press, 1979. [=A *Historia del Nuevo Mundo* I. rész, 11-12. fejezeteinek fordítása.]
- Cobo, B. *Inca Religion and Customs* [1653]. R. Hamilton ed. Austin: University of Texas Press, 1990. [=A *Historia del Nuevo Mundo* I. rész, 13-14. fejezeteinek fordítása.]
- Domingo, de Santo Tomás. *Grammatica o Arte de la lengua general de los Indios de los Reynos del Perú*, 1560.
- Duviols, Pierre. *Camaquen upani: un concept animiste des anciens Péruviens*. In: Hartmann és Oberem (eds.) *Estudios americanistas, I. Homenaje a H. Trimborn*. Collectanea Instituti Anthropos, no. 20. St. Augustin: Haus Völker und Kulturen, Anthropos-Institut, 1978.
- Gamboa, Pedro Sarmiento de. *Historia de los Incas*. 1572.
- Guaman Poma de Ayala, F. *Nueva crónica y buen gobierno* I-III. Edición, introducción y notas de J. V. Murra, R. Adorno y J. L. Urioste. Madrid: Historia 16, 1987. (Crónicas de America 29 a-b-c)
- Guaman Poma de Ayala, F. *Perui képes krónika*. Ford. Scholz L. Budapest: Gondolat, 1990.
- Herring, Hubert. *A History of Latin America*. New York: Alfred A. Knopf, 1956.
- Karsten, Rafael. *The Civilization of the South American Indians*. New York: Alfred A. Knopf, 1926.
- MacCormack, Sabine. *Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru*, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- MacCormack, Sabine. *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain, and Peru*. Princeton University Press, Princeton, 2007.

- Minelli, Laura Laurencich. *The Inca World, The Development of Pre-Columbian Peru, A.D. 1000-1534*, University of Oklahoma Press, Norman.
- Molina, C. de. *Relación de las fábulas y ritos de los Incas en el tiempo de su infidelidad*. [cca. 1574.] Lima: Sanmartí, 1918. Kritikai kiadás: ed. J. C. Pérez y H. Urbano. Lima: Universidad de San Martín de Porres, 2008.
- Ondegardo, Polo de. J. *Tratado y averiguación sobre los errores y supersticiones de los indios*. Lima: 1585. Modern kiadás: *Revista Histórica*, Órgano del Instituto Histórico del Perú, Lima-Perú, Tomo I, Núm. 1 (marzo de 1906), 207-231.
- Príncipe, Hernández R. „Mitología andina, por el licenciado R. H. P.” [1622.] Ed. C. A. Romero, in *Inka* (Lima) I/1 (enero-marzo 1923), 25-78.
- Salomon, Frank. *The Huarochirí Manuscript: A Testament of Ancient and Colonial Andean Religion*. University of Texas, Austin, 1991.
- Salomon és Schwartz (eds.) *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas: Volume III., South America. Part 1 and 2*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Santillán, Fernando de. „Relación del origen descendencia política y gobierno de los Incas.” [1563] in *Tres relaciones de antigüedades del Perú*. Asunción del Paraguay: Editorial Guaranía, ²1950, 33-131. o. (¹1879).
- Steele, Paul. *Handbook of Inca Mythology*. Denver-Oxford: ABC-CLIO, 2004.
- Suarez, Francisco. *De Anima*. 1621.
- Taylor, Gérald. *Camac, camay, y camasca y otros ensayos sobre Huarochirí y Yauyos*. Centro de Estudios Regionales Andinos, Bartolomé de las Casas Centro de Es
- Taylor, Gérald. *El sol, la luna y las estrellas no son Dios*. Fondo Editorial, Lima, 2003.
- Ulloa Mogollón, J. de, et al. „Relación de la provincia de los Collaguas [1586].” in Jimenez de la Espada, M., ed., *Relaciones Geográficas de Indias – Perú I*. Estudio preliminar por J. U. Martínez Carreras. Madrid: Ediciones Atlas, 1965, 326-333. (Biblioteca de autores Españoles, Continuación, № 183)
- Vassányi Miklós. *Szellemhívók, áldozárok*. Kézirat megjelenés előtt. Budapest: L'Harmattan-Károli, 2015a.
- Vassányi Miklós. „Az inka panteon.” Kézirat megjelenés előtt. Budapest: L'Harmattan-Károli, 2015b.
- Vega, Garcilaso de la. *Comentarios reales*. Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1985.
- Vega, Garcilaso de la. *Inkák és konkisztádorok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1964.
- Wittman Tibor. *Latin-Amerika története*. [Budapest:] Gondolat Kiadó, 1978.
- Xerez, Francisco López de, *Verdadera relación de la conquista del Perú y provincia de Cuzco, llamada la Nueva Castilla*, Sevilla, 1534.